

Dr. Balázs Judit

A veszélytényezők összefüggései és együttes hatásuk Közép–Európa biztonságára¹

Az emberiség egyetemes történelmének kibontakozó dialektikája a legátfogóbb és talán legproblematisabb szakaszához érkezett, mely egyszerre ijesztő és teremtő erejű. Alapvető mutáció folyamatát nyitja meg az emberi faj történetében és az emberi viszonylatokban, messzemenő változásokat idéz elő a globális erőviszonyok struktúrájában, a civilizációk találkozásában, az osztályok, a régiók, az etnikumok és a vallások viszonylatában. És mégis, csak kevesen értik meg ennek az átalakulásnak az igazi természetét, pedig ez az a szakasz, amelyben az egyes országok társadalmi struktúrája mélységesen destabilizálódik.

Ha visszatekintünk ez elmúlt évszázadokra, két dimenzióban kell keresnünk azokat a folyamatokat, melyek alapvetően meghatározták a világ képét. Az elmúlt több mint öt évszázad világgépét Európa-centrizmus dominálta: Európa gyarmatosított és maga alá gyűrt más civilizációkat, míg maguk az európai országok, sőt tágabb értelemben véve a Nyugat legfontosabb országai is egymással vetélkedtek.

A II. világháború eseményei azonban már jelezték és felgyorsították azokat a folyamatokat, melyek egész Európa biztonsági rendszerének átalakulásához vezettek: egy domináns biztonsági rendszer alárendelt biztonsági rendszerré változott. Így Európa elveszítette az ellenőrzését és autonómiáját saját biztonsági rendszerének alakulása és dinamizmusa felett. E helyett harapófogóba szorítva az európai biztonság sorsát –

¹ Ez az előadás a „Közép-Európa, mint perspektíva” c. konferencián hangzott el. A konferencia helye és időpontja: Kiskunfélegyháza, 1995 március 25-26.

közvetve a világ sorsát – a két nagyhatalom globális rivalizálása határozta meg.

1989 óta a biztonsági rendszer metamorfózisa kezdődött el. Az új világ e korábbi, Európa–determináltságú modellnél ma lényegesen összetettebb. A nem nyugati társadalmak létrehozták és létrehozzák saját gazdasági potenciáljukat, és erre épülő katonai erejük is megszületik. Ezzel párhuzamosan nőnek meg a nemzeti értékek, felértékelődnek a hagyományok és a kulturális örökség. A világpolitika ebből következően más törésvonalak mentén fog szerveződni, és a hagyományos vízvonalak, a katonai tömbök holdudvarához tartozás, az Észak–Dél, Kelet–Nyugat elvesztették illetve elveszítik a korábbi jelentőségüket.

Az új világrend keretei között várhatóan a konfliktusok elsősorban nem fegyverkezési versenyből, nem a világméretű társadalmi–gazdasági polarizációból közvetlenül robbannak ki, bár onnan generálódnak. Megjelenési formájában azonban a különböző kultúrkörökhöz tartozó csoportok közötti összeütközésként jelenik meg. De a korábbi alapvető világmegosztó konfliktusforrások a fegyverkezési verseny, a fegyverpiacok felosztásáért folyó küzdelem formájában, a világméretű elszegényedését szülte² társadalmi polarizáció gerjesztette feszültségforrás azonban továbbra is jelen lesz a világ társadalmában. A társadalmak két pólusra szakadása, éppen a polarizálódás kiváltotta osztálytalanság, teremt meg olyan sajátos körülményeket, hogy a társadalom

² A „világszámok” ugyanis egyértelműen azt mutatják, hogy a gazdasági és szellemi erőforrások átcsoportosítása nélkül az emberiség kétharmada nyomorban marad. Jóllehet, az elmúlt évtizedek alatt a világ látszólag a nivellálódás irányába mozdult el, hiszen az ázsiai és latin-amerikai fejlődés révén 72ről 35 százalékra csökkent a reménytelenül leszakadt országok aránya. Csakhogy a legfejlettebb hűsz és a legszegényebb hűsz közötti átlagkülönbség a 30 év előtti harmincszoros helyett immár hatvanegyszeres. A felső hűsz állam használja el a világ erőforrásainak 85 százalékát, egyedül az Egyesült Államok a kétötödét. A hátsó hűsznek kevesebb, mint egy százalék marad.

két pólusa túlságosan messze kerül egymástól, a társadalom alsó pólusa túlságosan kiszolgáltatottá válik ahhoz, hogy a társadalomban gerjesztett konfliktusok ugyanazon a társadalmon belüli összecsapásként oldódjanak meg.

Így a konfliktusok levezető csatornája nem közvetlenül a társadalmi osztályok, nem a gazdagok és a szegények közvetlen konfrontálódása lesz, hanem a különböző civilizációk, kultúrkörök összecsapása. De mindez azt sem zárja ki, hogy törzsi háborúk, etnikai konfliktusok ne destabilizálják egy adott kultúrkörön belül a térségeket. Ilyen körülmények között a kultúrák összeütközése, ahelyett, hogy az emberi körülmények pluralitását eredményezné és autentikus, eredeti áramlatokra építene, végső soron az emberi civilizáció általános eróziójához vezethet. Alapvetően az elszegényedés talaján kibontakozó civilizációk összeütközését a vallási hovatartozás, etnikai különbözőség gerjesztette nacionalizmus erősíti és eszkalálhatja nyílt összeütközéssé.

Az elkövetkező évek legerősebb, legstabilabbnak tűnő civilizációja még úgy tűnik – mindig Nyugat³ lesz. S ezen belül is feltehetően Nyugat–Európa. Az a térség, melyet legkevésbé oszt meg a társadalmi kettészakadás, ahol a civilizációk évszázados együttélése egy homogenizáló európai kultúrkört teremtett meg.

S miután az erőviszonyok más törésvonalak mentén rendeződnek át, új veszélyforrások, destabilizáló tényezők alakítják a világ politikai térképét. Mindez újszerű és sokdimenziós kockázatok hordozója térségünkben, Kelet–Közép–Európában.

³ Feltételezve azt, hogy multikulturális társadalmak szembesülése nem gerjeszti a konfliktusokat. Azaz, hogy a törésvonalak hátszágai, Kelet-Európa és a déli Mediterrán térség növekedési pályára tudnának kanyarodni, bár a munkaerőfelesleg még akkor is számottevő lenne ezekben a régiókban, s tovább táplálná az Európa nyugati fele (EU, EFTA) felé irányuló migrációt. Az Európai Közösség, a mély történelmi civilizációk „útkereszteződésénél” tartósan azzal szembesülne, hogy egészen más hagyományokból táplálkozó szociális csoportokat kell integrálnia.

Ma már kétséges ugyanis, hogy leegyszerűsíthetjük-e úgy a folyamatokat, hogy csupán a térségben hagyományosan meglévő, valamint örökölt instabilizáló erők a hidegháború idején mélyhűtött állapotban voltak, hogy azután a külső erők által rákényszerített nyomás megszüntével elemi erővel törjenek fel. Milyen új veszélytényezőkkel konfrontálódik a térségünk?

Kelet-Európában drámaian felgyorsult polarizáció ugyanakkor a társadalom igazi stabilizáló erejére a középosztályra mérte a legnagyobb csapást. A polgárosuló társadalmak fregmentálódása, majd polarizálódása azelőtt ment végbe, mielőtt a középosztály konszolidálódhatott volna.

A társadalmi leszakadás felgyorsult folyamata „Keleten” drámai irányba sodródhat, s közvetlenül kapcsolódhat a társadalmi erők átrendeződéséhez, a nacionalista diktatúrák megjelenéséhez.

1. Potenciális veszélyforrások

Közép- és Kelet-Európa országai számára a világ különösen robbanásveszélyes zóna. Közvetlen veszélyt jelenthet a volt Jugoszlávia területén dúló, polgárháborúnak indult, majd etnikai irtóháborúvá fajult fegyveres összecsapás esetleges eszkalálódása a környező országok számára. A konfliktusokat katalizálhatja a boszniai, macedóniai és a koszovói kérdés, megoldására pedig szemmel láthatóan a tárgyalásos rendezés, vagy a békefenntartó erők jelenléte nem bizonyult elégségesnek. Sőt, kérdésessé vált, hogy szerepük nem hátráltatta-e a kibontakozást.

2. A biztonsági vákuum

Amennyiben tényként kezeljük, hogy a kétpólusú nemzetközi rendszert más struktúrának kell felváltania, a kérdés az, mi jellemezhetné azt.

A világ – mindenekelőtt szűken vett katonai biztonsági értelemben – újra bipolarizálódik. Ez a visszatérés könnyen megjósolható volt, hiszen a Szovjetunió szuperhatalmi státusza jóformán semmi másra nem alapult, mint katonai erején, ez pedig bizonyos értelemben érintetlen maradt.⁴ Illúzió lett volna azt hinni, hogy a horizontális proliferáció megakadályozása, a nukleáris erő egy kézbe vonása biztonsági garanciát jelent. Valójában ez volt az egyik meghatározó tényező abban a folyamatban, ami Moszkvát a világpolitikai visszatérésre bátorította. A másik lényeges tényezőt a volt Szovjetunió térségében kialakult konfliktusok képezték, amelyek kezelése egyebek mellett a katonai eszközök kiterjedt alkalmazását igényelte. És ezen a ponton esnek egybe az Egyesült Államok és Oroszország érdekei: az orosz szabályozó szerep gyakorlása az ún. „közeli külföldön” és Moszkva súlyának fenntartása Ázsiában.

Mindebből előrevetíthető, hogy a nemzetközi biztonság a kilencvenes évek második felében – ismét – fregmentálódik. A kérdés ebben a tekintetben immáron az, hogy a fregmentálódás regionális és szubregionális intézmények keretében történik-e, vagy a nemzetközi biztonság „épülete” teljesen leomlik és (az észak-atlanti térséget kivéve) renacionalizálódik.

A kétértelmű amerikai politika Közép–Kelet–Európában nagyon veszélyes, miután az 1920–30-as évek tapasztalatai ezt már bizonyították. Az új közép–európai státus quo kialakítása elengedhetetlen, miután ez a térség nem lehet a senki földje, de nem lehet orosz befolyási övezet sem. Európában a bal és jobboldali erők Amerikából nézve kiegyensúlyozottnak látszanak, a szélsőjobboldali tendenciák felerősödése pedig csupán a helyi szociális tendenciák tükröződése.

⁴ A megállapítás annak ellenére helytállóan tekinthető, hogy a START-1 és 2 szerződés jelentősen csökkentette a szovjet nukleáris, a CFE és CFE-1A megállapodás pedig a hagyományos arsenált, akárcsak az utóbbi csoportba tartozó eszközök mennyiségét Oroszország kezében az utódállamok közötti osztozkodás.

A térségben a biztonságot befolyásoló érdekeket, az érdekellentéteket a nagyon összetett gazdasági, politikai és kulturális kölcsönös függés olyannyira átszövi, hogy egy valójában a tiszta nemzeti érdekekre épített biztonsági koncepció gyakorlati megvalósítása szinte kizárt. A nemzeti érdekek túlhangsúlyozása ugyanakkor az etno-nacionalista érzelmek gerjesztője.

3. Az egykori Szovjetunió

Oroszország birodalmi válságot él át, s ennek ellensúlyozására kísérletet tesz arra, hogy a bipolaritás maradványain stabilizálja hatalmi helyzetét. Ugyanakkor a hidegháború utáni posztszovjet világ válságjelenségei sokkal tartósabbnak bizonyultak, mint azt korábban feltételezték. A folyamatot igazán drámaivá mélyülő tendenciája teszi, s így még kontúrjaiban sem körvonalazódik egy új európai biztonsági rendszer. Ezzel szemben a Szovjetunió utódjaként fellépő Oroszország világpolitikai befolyásra törekvő politikája is katonai erején nyugszik, és ezzel a nemzetközi viszonyok meghatározó tényezők között konzerválja a katonai erőt.⁵

A szovjet birodalom szétesésének egyik legsúlyosabb következménye a nukleáris fegyverek feletti ellenőrzés fellazulása.⁶

⁵ Az állam költségvetésének 21 százalékát fordította katonai kiadásokra, 1994-ben a Védelmi Minisztérium ezt az összeget a duplájára kívánta emelni és ezzel 87 billió rubelt tett volna ki a katonai költségvetés.

⁶ A felszámolást követően a széteső Szovjetunió korábbi tagállamai területén maradtak a fegyverek, hogy azután a későbbi helyi háborúkban, vagy a „piacokon” értékesüljenek. Így például az 1986 óta tartó örmény-azerbajdzsán véres konfliktusban, Észak-Oszétia és Abházia valamint Grúzia közötti fegyveres harcokban bevetett nehézfegyverzet, tömegpusztító fegyverek például ilyen eredetűek. De a harcban álló felek a konfliktuson kívül álló országoktól is rajtaütésszerűen zsákmányoltak fegyvereket, feltörték a fegyverraktárakat, jobb esetben megvásárolták a fegyvereket. Hatalmas problémát jelent a felhalmozódott fegyverek tárolása, hiszen pl. a tengeraltíjárók egy része atomreaktorral felszerelt, de az egyéb fegyverek nagy része is

A gazdaság stabilizálódása helyett feltehetően erősödik a fekete gazdaság, a maffiák és az illegális, a nemzetgazdaság erejét megcsapoló csatornák működése.

A békepartnerséget csak a probléma megkerülésére találták ki, ám később felfedezték a NATO-hoz való csatlakozás előfeltételét a rendszerben. A halogató taktika azonban csak megnehezíti a kérdés rendezését, hiszen minél később kerül ténylegesen napirendre, annál nehezebben lesz kivitelezhető a közben megerősödő Oroszország ellenében. Így az oroszok most az EBEE-t kívánják felhasználni a NATO-val szembeni fellépésükhöz. Kérdés azonban, hogy az USA-nak először nem a NATO-n belüli szolidaritás ügyét kellene rendeznie és csak azután foglalkozni az EBEE-vel.

4. A gazdaság mint biztonsági tényező

Oroszország katonai erőre alapuló világpolitikai hatalmi aspirációi ellen szóló tendencia, hogy a biztonság újonnan kialakuló feltételrendszerében régióinkban a veszélyfaktorok elsősorban nem katonai természetűek, hanem gazdasági, szociális, etnikai és természeti-környezeti forrásokból táplálkoznak.

veszélyes. A fizikai veszély mellett a katonai-ipari komplexum fenntartásában érdekeltek „lobbizása” is hatalmas destabilizáló veszélyt jelent.

A gazdaság szétzilált állapotában ugyanakkor szinte egyedül a fegyver-export, ahol Oroszország még mindig jelentős világpiaci pozíciókkal rendelkezik. 1988-ban a Szovjetunió állt a fegyver-exportálók világgrang listájának az élén az évi 24 milliárdnyi forgalommal. Ez az érték a világexport ca. 50%-ának felelt meg és kétszerese volt az Egyesült Államok eladásainak. Jelenleg is ca. 4-5 milliárd a fegyverexport értéke, mialatt az USA fegyverexportja 30 milliárdra növekedett.

Mindazonáltal a fegyver eladások úgy a az USA mint Oroszország részéről növekvőben vannak, s nem kizárt egy új, bár a korábbiánál lényegesebben asszimétrikusabb fegyverkezési verseny kibontakozása.

Ugyanis a korábbi KGST rendszerben működő kiegyenlítő mechanizmus ellenére fennmaradtak az eltérő fejlettségi szintből adódó különbségek, melyek a piacgazdaságra való áttérés időszakában csak tovább növekedhetnek. S miután a nemzetgazdaságok belső fejlődési feltételeinek javításában, világgazdasági felzárkózásában döntő szerep jut a világgazdasági környezetnek, s így a fejlett országokhoz fűződő, fejlesztési potenciállá konvertálható kapcsolatoknak, a felerősödő rivalizálás veszélyét sem zárhatjuk ki. Így érthető módon nőhet meg a feszültség a gazdasági–kereskedelmi konfliktusok kiéleződésében. A segítségért, a hitelekért folytatott rivalizálás, az 1990-es évekre prognosztizált világméretű tőkehiányból eredő a nemzetközi tőkékért folytatott versenyfutás is további feszültségek forrása lehet, hiszen a volt szocialista országok világpiacon felzárkózásának igen lényeges elemként kezelik a külföldi tőke bevonását.

A fentiekén kívül számos érv szól amellett, hogy a gazdasági bizonytalanságok – legalább is jelenleg – a politikainál nagyobb mértékben kétoldalúak, és ezzel már nemcsak az európai térség keleti felének biztonságát aknázzák alá, hanem átgyűrűzhetnek a fejlett Nyugat-Európára is. Ha csak a legszembevetőbb folyamatot említjük: az egyenlőtlen fejlődés, a fokozódó szakadék kelet–nyugat között tovább fokozhatja a gazdasági menekültáradat felgyorsulását.⁷

A gazdaság hanyatló szakasza a geopolitika konjunktúráját hozza magával. A jelenlegi körülmények között, amikor a nemzeti autarkiák esélye a minimálisra csökkent, a régi alaptétel, miszerint a „geopolitika és a nacionalizmus kéz a kézben járnak” egy más szinten, a regionális tömbösödés szintjén nyer értelmet. A politikai és gazda-

⁷ Az Európai Közösség évi legalább 700.000 bevándorlóval számol a keleti területekről. Különösen nagy számú migrációra számítanak az észak-afrikai országokból. 1990 januárjától 1992 végéig 820.000 bevándorlási kérelmet adtak be egyedül Németországban. 1992 januárig 576.000 kérelem feldolgozására nem „került sor”. Neue Völkerwanderungen in Europa. in: Europa Archiv Clemens Geissler. 1992/19 p.

sági értelemben egyaránt széttöredezett régi rend helyén az új kialakulása várható, mely azonban már nem irányítható a régi módon, s amelyben a félperiféria egyes régiói nagyobb önállósághoz jutnak.

5. Az ellenőrizhetetlen folyamatok

Korábban ismeretlen folyamatok indultak el a világgazdaságban, olyan spekulatív elemekkel szőtték át a makrogazdasági folyamatokat, melyek a kiszámíthatóságot csökkentették, növelték a kockázatot és végső soron a világgazdaság egészének működését sebezhetőbbé tették.⁸ Mindezen folyamatok negatív velejárói az átmeneti társadalmakban találták meg igazi talajukat, így a gazdasági bűnözés⁹ mára beépült az „eredeti tőkefelhalmozás” folyamatába.

Ugyancsak az átmeneti társadalmak kínálnak kiváló táptalajt a bűnözés rohamos terjedésének. Régióink nemcsak része, tranzitútja, hanem a szervezett bűnözésnek már cél-régiójává is vált. A legnagyobb veszély azonban, hogy a privatizációban, a bankrendszer kiépítésében és a külkereskedelmi cégek létrehozásába bekapcsolódva tisztára mosás, majd megsokszorozzák a bűnözésből származó pénzeket. Így a bűnözés beépülése az eredeti tőkefelhalmozásba már nemcsak új tőkés „elit”, hanem – a tőke politikai hatalommá konvertálhatósága révén – új politikai „elit”, is teremt.

⁸ Csupán egy példát említve: a valuta-, értékpapír- és ingatlanpiacok forgalma ma már sokszorosán felülmúlja a termelésben előállított javak forgalmát; nem egy óriásvállalat (Siemens, a VW stb.) valutaspekulációkkal százszorosát, vagy ezerszeresét keresi meg annak, amit termékeinek eladása jövedelemhez. In: Rozsnyai E.: A történelem kelepcéi. Budapest, 1993. 91. old.

⁹ Magyar kriminológiai szakemberek véleménye szerint a gazdasági bűnözésből származó pénz befektetésének a kockázata hozzávetőlegesen 30%, azaz nem több, mint a legális pénzüsszegekből sima befektetési üzleti kockázata.

6. Új törésvonal effektus

Kelet–Európa, Észak–Balkán és a Mediterrán déli-térségnél húzódó gazdasági törésvonalak megosztják Európát. Az itt húzódó vízválasztók több vonatkozásban is civilizációs törésvonalnak számítanak. A keleti–nyugati kereszténység, valamint az iszlám maradványinak történelmi ütköző övezetében a következő évtizedekben folyamatos összetűzésekre kell felkészülni

7. Gondolatok az átalakulás paradoxonáról

Az iparosítást tartották annak az eszköznek, amely felszámolja az emberiség tekintetében a hiányt. Valójában azonban egyre több emberi lény számára egyre kevésbé biztosítja a pusztá létezés feltételeit. A modern oktatásról azt tartották, hogy mindenki számára folyamatos előrehaladást és felvilágosulást hoz, s nyomában növekszik a férfiak és nők egyenlősége. Valójában olyan világot teremtett, amely felett a szakemberek, bürokraták és technokraták uralkodnak, és ahol az egyszerű ember, akit elháríthatatlan erők manipulálnak, fokozottan tehetetlennek érzi magát. Hasonlóképpen a távközlést és közlekedést olyan eszköznek tartották, amely a világ bármely pontját összezsugorítja és segítségével a tudás és fejlődés gyümölcsei a világ bármely pontján mindenki számára hozzáférhetővé válnak. Valójában a modern távközlés és a gyors közlekedés olyan világot teremtett, amelyben néhány központ magába sűríti a világ nagy részeinek erőforrásait más területeket fosztva meg mindattól a kényelemtől, szakértelemtől és helyi erőforrástól, aminek egykor birtokában voltak.

Bizonyos tehát, hogy világunk struktúrájában mélyebben fekvő bajok mutatkoznak az atomfegyverek gyártásánál vagy a szegényebb országok gazdaságilag hátrányos helyzeténél. Világunk, amelyben élünk mélyebben megosztott és a veszélytényezők együttthatása a gyökeres átalakulást ki fogja kényszeríteni.

Felhasznált irodalom

1. Agenda 92. Közép– és Kelet–Európa társadalmi újjáépítésért. Vienna Academy for the Study of the Futurs.
2. A New Concept of Security for Europe. A Policy Recommendation Paper Quaderni Forum. Anno VI–No 1. Firenze 1992.
3. Arnold, Hans: Der Balkan–Krieg und die Vereinten Nationen. In: Europa Archiv 1993/2
4. Balázs Judit: Transition processes, domestic stability and international conflict potential. Kézirat.1992. MTA Világgazdasági Kutató Intézet.
5. Balázs Judit: Európai biztonság: Új felelősség, új veszélyek, új kihívások. In: Gazdaság és Társadalom.1993/1–2.
6. Bloomfield, P. Lincoln: A nemzetközi biztonság új szempontjai. In: Európa Fórum.1992/4.
7. Chabert, J.: Security of the New Europe. In: Studia Diplomatica. Vol. XLIV. no. 6.
8. Deák István: Kelet–Közép–Európában. In: Európai Szemle 1992/3.
9. Dunay Pál: Lesz–e még biztonság Közép– és Kelet–Európában? In: Európai Szemle.1992/4.
10. Ehrhart, Hans–Georg: Sicherheit durch Assoziation und Integration? Hamburger Beitrage zur Friedensforschung und Sicherheitspolitik. Heft 62.
11. European Security In: the 1990s: Problems of South–East Europe. United Nations. New York. 1992.
12. New Threats and New Responses. Oxford Research Group. 1990/4.
13. Seeler, Hans–Joachim: Neue Wege einer europäischen Sicherheits– und Verteidigungspolitik. In: Europa Archiv.1993/1.
14. Változó világunk 1992.1993.1994. Biztonság–Politika–Gazdaság. Biztonság– politikai és Honvédelmi Kutató Központ, MTA Világgazdasági Kutató Intézet, Magyar Külügyi Intézet.